

The Drawing in Landscape Design and Urbanism

This issue of *OASE* explores the agency of drawing – as activity and artefact – in landscape design and urbanism. Initiated by guest editor Frits Palmboom, co-founder of the Rotterdam design studio Palmbout Urban Landscapes and emeritus professor at Delft University of Technology, this issue investigates the agency of the drawing from both a practical and an academic perspective. What does the drawing *do* within the design processes of landscape architects and urban designers, and how can we (re)think the drawing within contemporary and historical design practices? These questions were posed to the professional and academic field by means of a call for papers based on three qualities of the drawing as they emerge from contemporary practice. First, the drawing as an analytical instrument: Since in urban design and landscape architecture the transformation of the existing (urban) landscape is at stake, in what way is drawing a means to investigate, understand and conceptualize this? Secondly, the role of the drawing within the design process: How does drawing help to generate ideas for spatial interventions? How does the drawing mediate between the design and the eventual physical realisations, and how does it deal with the factors of time, change and uncertainty so inherent to landscape and urban design? Third, the drawing as an instrument for discussion: How does the drawing allow the transformation of the (urban) landscape to be discussed in a broader social field, as a means to make intentions or concerns explicit, and to help define the urban project?

The question of what the agency of the drawing is in these three capacities derives urgency from current developments in landscape architecture and urban design. These disciplines are historically anchored in housing, land use and embellishment issues, but today also include questions of ecology, energy transition or ‘metabolism’, in a context of increasing participation and coproduction. Which new ways of analysing, designing and discussing do these new issues lead to, and which drawings are being developed? How do drawings help to ‘spatialise’ the multitude of information from all these disciplines and problem fields and to make it accessible for spatial interventions? What are the historical precedents? By including the capacity of the drawing as a medium for conversation in the call, we also wanted to pose the question of the sociopolitical dimension of the drawing: To what extent does it help determine what does and does not appear in the image, and who does and does not have a voice?

While *OASE 105* was focused on the architectural drawing, this issue extends to the disciplines of landscape design and urbanism. In *OASE 105*, with reference to architecture critic Robin Evans, the drawing was questioned as an instrument that mediates between design and building.¹ The starting point was the active role of the drawing, not as a mere instrument necessary for the direct translation of a design idea into built reality, but as a practice in which the gap between drawing and building becomes a productive moment. In this issue, however, the mediating role of the drawing in landscape design and urbanism is even more pronounced. Almost by definition, the landscape and urban design drawing ends up in a broader arena than the architectural drawing, given the scale on which designs are made (from street design to regional plan) and the number of parties involved at the table (not only clients and users, but also the many forums for discussion and decision making). Whereas the architectural

¹ Bart Decroos et al., ‘The Drawing as Practice’, *OASE 105* (2020), 13–23.

De tekening in landschapsonwerp en stedenbouw

Dit nummer van *OASE* gaat over de tekening – en de activiteit van het tekenen – in landschapsonwerp en stedenbouw. Op initiatief van gastredacteur Frits Palmboom, medeoprichter van het Rotterdamse ontwerpbureau Palmbout Urban Landscapes en emeritus-hoogleraar aan de TU Delft, stelt dit nummer de vraag naar de *werking* van de tekening, zowel vanuit een praktijkgericht als academisch perspectief. Wat *doet* de tekening in de ontwerpprocessen van landschapsarchitecten en stedenbouwkundigen, en hoe kunnen we de tekening (opnieuw) *denken* binnen de hedendaagse en historische ontwerppraktijk? Deze vragen kreeg het professioneel en academisch veld voorgelegd via een *call for papers* met als uitgangspunt drie hoedanigheden om de tekening binnen de hedendaagse praktijk te benaderen. Een eerste kenmerk is de tekening als analytisch instrument: aangezien in landschapsonwerp en stedenbouw de transformatie van het bestaande (stedelijke) landschap het belangrijkste onderwerp is, hoe is tekenen dan een middel om dit te onderzoeken, te begrijpen en te conceptualiseren? Ten tweede wordt de inzet van de tekening bij het ontwerp aan de orde gesteld: hoe helpt tekenen om ideeën voor ruimtelijke ingrepen te genereren? Hoe bemiddelt de tekening tussen het ontwerp en de uiteindelijke realisatie, en hoe gaat ze daarbij om met de factoren tijd, verandering en onzekerheid, die zo eigen zijn aan het landschaps- en stedenbouwkundig ontwerp? En ten derde is er de tekening als gespreksinstrument: hoe opereert zij als medium om de transformatie van het (stedelijk) landschap te bediscussiëren in een bredere maatschappelijke omgeving, als middel om intenties of bezorgdheden te verduidelijken, en om het stedelijk project te helpen definiëren?

De vraag naar de werking van de tekening in deze drie hoedanigheden krijgt een urgente lading door de actuele ontwikkelingen in landschapsonwerp en stedenbouw. Deze disciplines zijn historisch gezien verankerd in huisvestings-, landinrichtings- en verfraaiingsvraagstukken, maar nemen vandaag ook kwesties rond ecologie, energietransitie of metabolisme mee, in een omgeving waar participatie en co-creatie een steeds grotere rol spelen. Tot welke manieren van analyseren, ontwerpen en bediscussiëren leiden deze nieuwe vraagstukken en welke tekeningen worden daarbij ontwikkeld? Hoe helpen tekeningen om de hoeveelheid informatie uit al die disciplines en probleemvelden te ‘verruimtelijken’ en toegankelijk te maken voor ruimtelijke ingrepen? Zijn hiervoor historische precedentes? Door de hoedanigheid van de tekening als gespreksmedium in de oproep mee te nemen, legde de redactie van dit nummer tevens de vraag voor naar de sociopolitieke dimensie van de tekening: in welke mate bepaalt de tekening mee wat wel en niet in beeld komt, en wie wel en niet een stem krijgt?

Dit nummer is een vervolg op *OASE* 105 over de architectuurtekening en breidt dit uit naar de stedenbouw- en landschapstekening. In *OASE* 105 wordt, refererend naar architectuurcriticus Robin Evans, de tekening besproken als bemiddelaar tussen ontwerp en gebouw.¹ Het uitgangspunt was de actieve rol van de tekening in het ontwerpproces, niet als instrument dat louter noodzakelijk is om een ontwerpidee rechtstreeks te vertalen naar een gebouwde werkelijkheid, maar als praktijk waar de ruimte tussen het tekenen en het bouwen kan worden onderzocht en benut. In de landschapsarchitectuur en stedenbouw is de bemiddelende rol van de tekening echter nog sterker aanwezig. De landschaps-

¹ Bart Decroos et al., ‘De tekening als praktijk’, *OASE* 105 (2020), 14–24.

drawing – however complex its relationship with reality – is in a certain sense always a ‘drawing of a building’, the mediating role of the drawing in landscape design and urbanism often begins earlier: in the analysis of the urban or landscape context in the broadest sense, or even in determining the commission. Landscape design and urbanism are deeply permeated by the importance of process in design: the factors of time and uncertainty play a great role. Plans usually cover a longer period of time, drawings go through many phases and procedures, city and landscape are ‘never finished’. How do drawings deal with that?

Observations and Fields of Tension

The contributions to this issue approach the medium of drawing from different points of view. The cases range from the landscape drawing from ground level, through the bird’s-eye view to the map and diagram, and include both digital and handmade drawings. Starting from the three qualities of the drawing mentioned above, the selected contributions led to different observations.

A first observation is that these three qualities do not form chronological stages but are strongly interrelated; they feed each other reciprocally. Chiara Cavalieri, for example, in her article, with André Corboz, refers to the concept of description.² This is a mode of drawing based on a gradual transition between ‘reading’ and ‘writing’ the territory, between analysis and design. The practice of, and reflection on, mapping over the past decades has clearly shown that both the map and the plan have a projective character.³ The character of the site is as much a matter of creative interpretation as the design itself. Partly due to the rise of public participation and participatory planning since the late 1960s, the drawing as an instrument of communication and discussion also increasingly became part of analysis and project in an exploratory stage. The articles by Elke Couchez or Nitin Bathla and Sumedha Garg argue that a map can be read as both documentation of place as well as an invitation to concrete actions and possibilities. A design can be a hypothesis that resulted from the analysis. An analysis can be drawn in order to bring forth an argument for or against a decision in the design process. Be it the inclination of the hand, the eye, the technology or the audience, (reading a) drawing is rooted in a widely shared visual culture, but remains a subjective act within.

A second observation is that all drawings presented in this issue are situated in a field of tension between the reduction and multiplication of meaning. It has often been argued that the landscape drawing or map is a reduction of reality, an interpretation and/or projection that is not ‘neutral’ but is directed by the author(s), together with specific social, economic or political stakeholders.⁴ This reduction gives the drawing its strength and scope of action. At the same time, in various contributions in this issue we see a search to capture as much complexity as possible within the drawing and to make multiple meanings possible. In drawing, the acts of omitting and adding, of simplifying and compiling, compete with each other. How can the landscape and urban design drawing evoke an illuminating but non-hegemonic image of the existing and create a desired future, and leave room for evolution and multiplicity?

A third, related observation concerns the field of tension between the mental space of the drawing and its role as a means of negotiation. Because of its mediating role the drawing is not seen as an autonomous object by definition. It is striking how, in landscape design and urbanism, drawings often occur in series and also have several authors. If they are made by one author, they are often the result of multiple voices. Nevertheless, we note that in the process of making and negotiating through the drawing, its autonomy comes back to the foreground. Frits Palmboom speaks in his contribution of the ‘enlightening moment’ (and also the ‘creative error’), in which the process of drawing goes

2

André Corboz, ‘La descrizione tra lettura e scrittura’, 2nd International Conference on Urbanism: ‘Describing territories’, Prato (1995), later published as ‘La description: entre lecture et écriture’, in : André Corboz, *Le Territoire comme palimpseste et autres essais* (Paris: Les éditions de l’imprimeur, 2001).

3

Jil Desimini and Charles Waldheim, *Cartographic Grounds: Projecting the Landscape Imaginary* (New York: Princeton Architectural Press, 2016), 11. See also Chiara Cavalieri’s contribution in this issue.

4

See, for example: Denis E. Cosgrove, *Social Formation and Symbolic Landscape* (Madison: University of Wisconsin Press, 1998 [1980]).

en stedenbouwkundige tekening bevindt zich haast per definitie in een bredere arena dan de architectuurtekening, gezien de schaal waarop in deze disciplines ontworpen wordt (van straatinrichting tot regionaal plan) en de hoeveelheid betrokken partijen die mee aan tafel zitten (niet alleen opdrachtgevers en gebruikers, maar ook de vele fora van discussie en besluitvorming). Waar de architectuurtekening – hoe complex haar relatie met de realiteit ook is – in zekere zin altijd een ‘tekening van een gebouw’ blijft, begint de bemiddelende rol van de tekening in landschapsarchitectuur en stedenbouw vaak al eerder: bij de analyse van de stedelijke of landschappelijke context in de breedste zin, of zelfs bij het bepalen van de opdracht. Landschapsontwerp en stedenbouw zijn diep doordrongen van het belang van het proces in het ontwerp: de factoren tijd en onzekerheid spelen een grote rol. Plannen beslaan een lange periode, tekeningen doorlopen vele fasen en procedures, stad en landschap zijn ‘nooit af’. Wat betekent dat voor het tekenen en de tekening?

Observaties en spanningsvelden

De inzendingen voor dit nummer interpreteren de tekening vanuit verschillende invalshoeken. De bijdragen variëren van de landschapstekening op ooghoogte, via de vogelvlucht tot de kaart en het diagram, en bevatten voorbeelden van zowel digitale als handgemaakte tekeningen. Met de drie kenmerken van de tekening als vertrekpunt, hebben de geselecteerde bijdragen tot verschillende observaties geleid.

Ten eerste blijkt dat analyse, ontwerp en gesprek niet los staan van elkaar. Het zijn geen afzonderlijke stadia die elkaar chronologisch opvolgen, ze beïnvloeden elkaar wederzijds. Zo verwijst Chiara Cavalieri in haar artikel (in navolging van André Corboz) naar het concept van descriptie.² Dit is een manier van tekenen die uitgaat van een graduele verschuiving tussen ‘lezen’ en ‘schrijven’ van het territorium, tussen analyseren en ontwerpen. De praktijk van *mapping*, en de reflectie daarop, maakte tijdens de afgelopen decennia duidelijk dat zowel de kaart als het plan een projectief karakter heeft.³ De ondergrond is net zo goed een kwestie van creatieve interpretatie als het ontwerp zelf. Mede door de opkomst van inspraak en de participatieve planning sinds het einde van de jaren 1960, beïnvloedde de tekening als instrument van communicatie en discussie ook in toenemende mate de stadia van analyse en ontwerp. Zo betogen de artikelen van bijvoorbeeld Elke Couchez of Nitin Bathla en Sumedha Garg dat een kaart kan worden gelezen als een documentatie van de plaats, maar ook als een uitnodiging tot concrete acties en ingrepen. Een ontwerp kan een hypothese zijn, die door analyse tot stand is gekomen. Een analyse kan worden getekend om een argument voor of tegen een beslissing in het ontwerpproces naar voren te brengen. Of het nu gaat om een neiging van de hand, het oog, de techniek of het publiek, het lezen en het maken van een tekening is geworteld in een brede visuele cultuur – maar daarbinnen blijven het subjectieve handelingen.

Een tweede observatie is dat de tekeningen in dit nummer zich bewegen in het spanningsveld tussen eenduidigheid en meerduidigheid. Het is al vaak vastgesteld dat de landschapstekening of de kaart een reductie van de werkelijkheid vormt, een interpretatie en/of projectie die niet ‘neutraal’ is, maar gestuurd door de auteur(s), samen met bepaalde maatschappelijke, economische of politieke belanghebbenden.⁴ Deze reductie verleent de tekening haar kracht en haar handelingsbereik. Tegelijkertijd zien we in diverse bijdragen in dit nummer een zoektocht om binnen de tekening juist een zo groot mogelijke complexiteit te vangen en meerdere betekenissen mogelijk te maken. In het tekenen, strijden het weglaten en toevoegen, het versimpelen en vervolledigen om de voorrang. Hoe kan de landschaps- en stedenbouwtekening vanuit haar

2

André Corboz, ‘La descrizione tra lettura e scrittura’, 2nd International Conference on Urbanism: ‘Describing territories’, Prato (1995), later gepubliceerd als: André Corboz, ‘La description: entre lecture et écriture’, in: André Corboz, *Le Territoire comme palimpseste et autres essais* (Parijs: Les éditions de l’imprimeur, 2001).

3

Jil Desimini en Charles Waldheim, *Cartographic Grounds: Projecting the Landscape Imaginary* (New York: Princeton Architectural Press, 2016), 11. Zie eveneens de bijdrage van Chiara Cavalieri in dit nummer.

4

Zie bijvoorbeeld: Denis E. Cosgrove, *Social Formation and Symbolic Landscape* (Madison: University of Wisconsin Press, 1998 [1980]).

beyond the straightforward interpretation of the existing and the wishes of stakeholders and evokes a desired reality that both incorporates and transcends it. In a seemingly paradoxical way, this interpretation thus occurs primarily through the reduction inherent in the activity of drawing itself: a simplification of reality that at the same time opens the door to a multiplicity of meanings and possibilities.

A fourth and last observation concerns the historical background against which almost all contributions can be placed. They revolve around the criticism of orthodox modernism, in which form was unambiguously linked to function, and urban and landscape matters were notoriously (over)simplified. They recount the interest that has arisen since the late 1960s in the sustainable form of the city and landscape and in a more open and dynamic relationship with its processes and programmes. In later decades, the dimension of uncertainty and temporal dynamics were addressed even more strongly. Without wanting to offer a complete historical overview, several authors shed light on this. Thus the Italian 'descriptive tradition' comes to the fore, fed by Aldo Rossi's criticism of the reductionism of functional urbanism. On this basis, designers and theorists such as Giancarlo De Carlo, and Bernardo Secchi and Paola Viganò developed since the 1970s a design idiom based on a reading of the existing landscape. A similar situation is sketched for the Netherlands, where since the end of the 1970s interest in the shape of the city was increasingly linked to that of the landscape, as an alternative to urban design that was anchored in abstract housing schemes or a technocratic approach to infrastructure issues. We also see similar developments elsewhere in Europe and the United States, which give rise to the development of new genres such as the figure-ground drawing, the diagram and the score, and the layered approach. Likewise, in these historical examples, the tension between the drawing as mental space and the drawing as an instrument of negotiation is strongly present.

Reflective Practices and Historical Cases

This issue consists of a number of longer contributions, which build up a reflection from multiple images that were drawn from contemporary or historical practices, and a number of shorter texts that reflect on a single image. The ten extensive contributions can be divided according to the position of the author: half of them are reflections by designers on their own contemporary drawing practice, while the other half consists of reflections on historical cases.

Several of the designers that reflect on their own work explore the agency of the drawing as embedded in a process of spatial as well as social transformation. This is the case for William Mann, who recounts the evolution of the drawing in the development of a landscape strategy for the Upper Lee Valley. The process of walking and drawing led to an acupuncture approach in dialogue with the stakeholders. Chiara Cavalieri reflects on the cartographic and design project 'Blue Space' for the French-Belgian Eurometropolis around Lille and Courtrai. Hinged on the water system, a series of different forms of drawings generate new meaning for a fragmented geographical and political context. Mapping became a form of empowerment. The contributions of Nitin Bathla and Sumedha Garg, and of Julie Marin and Bruno De Meulder, also discuss the role of medium and technique. While the former focusses on a tapestry stitched by women workers in the textile industry of Delhi, the latter deals with a synoptic assemblage informed by different stakeholder groups in Limburg, Belgium. In both cases the assembly of fragments related to multiple authors generates a new image of the landscape. The participants are empowered both to take ownership of the present and of the future of the space they live in.

This issue of *OASE* also illuminates the agency of (the) drawing at the level

synthetisch vermogen een verhelderend, maar niet-hegemonisch beeld oproepen van het bestaande en een gewenste toekomst in het vooruitzicht stellen, die ruimte laat voor evolutie en meerduidigheid?

Een derde, hiermee samenhangende observatie gaat over het spanningsveld tussen de autonomie van de tekening en haar bemiddelende rol. De tekening wordt per definitie niet als autonoom object beschouwd. Tekeningen uit het landschapsontwerp en de stedenbouw komen vaak in serie voor en hebben dikwijls meerdere auteurs. Indien ze gemaakt zijn door één auteur, zijn ze vaak het resultaat van meerdere stemmen. Niettemin stellen we vast dat de tekening, tijdens het proces van het maken en onderhandelen, niet louter instrumenteel is, maar een eigen ruimte biedt voor exploratie en innovatie. Frits Palmboom spreekt in zijn bijdrage van het ‘verhelderende moment’ (en ook de ‘creatieve vergissing’), waarop de tekening voorbij de interpretatie van het bestaande en de wensen van *stakeholders* schiet, en zicht biedt op een gewenste werkelijkheid. Op een schijnbaar paradoxale manier gebeurt deze interpretatie in de eerste plaats door de reductie die eigen is aan de activiteit van het tekenen zelf: een vereenvoudiging van de werkelijkheid, die tegelijkertijd de deur opent voor meervoudige betekenissen en mogelijkheden.

Een vierde en laatste observatie betreft de historische achtergrond waartegen vrijwel alle bijdragen kunnen worden geplaatst. Ze cirkelen om de kritiek op het orthodoxe modernisme, waarin vorm eenduidig aan functie werd gekoppeld, en stedelijke en landschappelijke zaken opmerkelijk werden (over) vereenvoudigd. Ze verhalen over de belangstelling die sinds de late jaren 1960 ontstond naar de duurzame vorm van stad en landschap en naar een meer open en dynamische relatie met processen en programma’s. In latere decennia kwamen de onzekerheid en de temporele dynamiek nog sterker aan de orde. Zonder een volledig historisch overzicht te willen geven, bieden verschillende auteurs hierop een perspectief. Zo komt de Italiaanse ‘descriptieve/beschrijvende traditie’ aan bod, die door Aldo Rossi’s kritiek op het reductionisme van de functionele stedenbouw in gang werd gezet. Ontwerpers en theoretici als Giancarlo De Carlo, en Bernardo Secchi en Paola Viganò bouwden hier sinds de jaren 1970 op voort, door een ontwerpidoom te ontwikkelen vanuit een grondige lezing van het bestaande landschap. Eenzelfde situatie wordt geschetst voor Nederland, waar sinds het einde van de jaren 1970 onder meer aan de TU Delft de interesse in de vorm van de stad meer en meer werd gekoppeld aan die van het landschap, als alternatief voor een stedenbouw die beperkt bleef tot abstracte huisvestingsschema’s of een technocratische benadering van infrastructuur. Elders in Europa en de Verenigde Staten zien we gelijksoortige stromingen, die leiden tot de ontwikkeling van nieuwe genres zoals de *figure-ground* tekening, het diagram en de partituur, en de lagenbenadering. Ook in deze historische voorbeelden is de spanning tussen de tekening als mentale ruimte en de tekening als instrument van onderhandeling, sterk aanwezig.

Reflectieve praktijken en historische beschouwingen

Dit nummer bestaat uit een aantal langere stukken, die reflecteren vanuit meerdere beelden uit de hedendaagse of historische praktijk, en een aantal kortere die reflecteren op een enkel beeld. De tien uitgebreidere bijdragen kunnen opgedeeld worden aan de hand van de positie van de auteur: de ene helft neemt de eigen, hedendaagse tekenpraktijk in beschouwing, de andere helft behandelt historische gevallen.

Meerdere ontwerpers bespreken de werking van de tekening en het tekenen als onderdeel van een proces dat zowel ruimtelijke als sociale veranderingen betreft, in het kader van hun eigen werk. Zo verhaalt William Mann van het Londense architectuurbureau Witherford Watson Mann over de evolutie van de

of the designer's internal world. Frits Palmboom reflects on his own design practice from his 1981 graduation project at Delft University of Technology. He describes a process of reading the site that gradually turns into a design, by constantly redrawing the map, thus reshaping the process of landscape formation on the roll of sketching paper until the drawing begins to tell its own story, making new relationships possible. The drawing forms the designer's own laboratory, which offers space for experimentation and contemplation; it enables him/her to make discoveries that do not emerge immediately from the conversation with the external partners, but that can enrich it.

While these contributions offer an insight into drawing from the inside, five others reflect on more historically situated and institutionally anchored drawing practices, particularly in the Netherlands and Italy.

Two articles deal with traditions and practices within an educational setting. Elke Couchez examines the 1977 summer course in Urbino, organized by Giancarlo De Carlo's ILAUD. Its education programme was intended to break away from universalist and modernist design methods. The Urbino edition focused on the 'reading' of space and its social, historical and topographical transformations through the drawing. Similarly, as he reflects on his own design practice Paul Broekhuisen departs from Rein Geurtsen's course, which introduced contextualism into urban planning education in the Netherlands in the 1980s. Both the city itself and the design process were conceived as a series of spatial adaptations, linked to political, technological, social and economic transformations.

Finally, three texts reveal the discourses around specific forms of drawing, and their discursive context. In the 1970s, in circles around Colin Rowe, the figure-ground plan was rediscovered as a means of analysing the shape of the city. Praised and reviled for both his abstraction and contextualisation, Roberto Damiani traces the history of this form of drawing, and advocates its qualities and potential as a descriptive, projective and discursive instrument.

The various drawings for Melun Senart produced by OMA in 1987, the subject of the article of Holger Schurk, display different degrees of autonomy as well as different relationships to reality. On the basis of this series Schurk, with Rem Koolhaas, problematises the fixation on the form of the city as a 'primary vessel of meaning'. The contribution by Marialessandra Secchi and Marco Voltini questions the current practice of drawing with thematic layers. The authors see a public role for the drawing as one of the prerequisites for a 'unitary moment', a reflection on society, the city, and their future. By contrast, they denounce the sectoral approach and the lack of a specific 'spatialisation' of specific layer approaches and plea for an approach that stimulates rather than reduces complexity.

The longer contributions are followed by shorter descriptions of specific drawings. These are placed between the longer texts in a rather associative way, to offer a broad perspective on the possibilities, roles and techniques of the drawing. A number of them show a variety of historical examples: the contributions by Gianni Lobosco, Sandra Parvu, Marc Treib, Koenraad Danneels and Bram van Kaathoven. Reflections on own drawings from practice or education are by Heidi Svenningsen, Gini Lee and Antonia Besa, Kees Christiaanse and Pieter Schengenga. They form a richly composed gallery, where each piece is exemplary for its medium and technique, the form of the drawing and the spatial and societal context in which it operates.

Autonomy and Anchoring

Together, all these articles explore the way abstraction and contextualisation challenge and prevail over each other in different drawing types. It is indeed

tekening bij het bedenken van een landschapsstrategie voor de Upper Lee Valley. Een proces van wandelen en tekenen leidde tot een acupuncturale aanpak in dialoog met de betrokkenen. Chiara Cavalieri gaat in op het cartografisch ontwerpproject 'Blauwe Ruimte' voor de Frans-Belgische Eurometropool rondom Rijsel en Kortrijk. Met het watersysteem als ruimtelijke sleutel geven verschillende vormen van tekenen een nieuwe betekenis aan een gefragmenteerde geografische en politieke context. *Mapping* wordt een vorm van *empowerment*. De artikelen van Nitin Bathla en Sumedha Garg, en van Julie Marin en Bruno De Meulder gaan specifiek in op de rol van medium en techniek. Terwijl de eersten focussen op een wandkleed dat vrouwelijke arbeiders in de textielindustrie van Delhi gezamenlijk borduurden, beschrijven de laatsten een 'synoptische assemblage' die is gemaakt in wisselwerking met verschillende belangengroepen in Belgisch-Limburg. In beide gevallen levert de assemblage van fragmenten die zijn verbonden met meerdere actoren, tot een nieuw beeld van het landschap. Het biedt aanknopingspunten om zich het heden en de toekomst van de ruimte waarin men leeft, toe te eigenen.

Dit nummer van *OASE* belicht ook de werking van het tekenen binnen het denkproces van de ontwerper(s) zelf. Frits Palmboom reflecteert op zijn eigen ontwerppraktijk, om te beginnen zijn afstudeerproject aan de TU Delft (1981). Hij beschrijft een proces van een lezing van de site die geleidelijk overgaat in een ontwerp: de kaart wordt telkens hertekend en de landschapsvormende aspecten overgezet op de schetsrol, tot de tekening een eigen verhaal begint te vertellen, waardoor nieuwe relaties mogelijk worden. De tekening is voor de ontwerper een eigen laboratorium, dat ruimte biedt voor experiment en contemplatie; ze stelt hem/haar in staat ontdekkingen te doen, die niet meteen uit het gesprek met de externe partners voortkomen, maar dat wel kunnen verrijken.

Terwijl voorgaande bijdragen een inzicht bieden in het tekenen van binnenuit, reflecteren de andere vijf langere artikelen op meer historisch gesitueerde en institutioneel verankerde tekenpraktijken, met name in Nederland en Italië.

Twee artikelen gaan in op tradities en praktijken binnen het onderwijs. Elke Couchez bespreekt de zomercursus in 1977 in Urbino, georganiseerd door Giancarlo De Carlo's ILAUD. Het onderwijsprogramma beoogde een alternatief te vinden voor universele en modernistische ontwerpmethoden. Tijdens de editie in Urbino stond het 'lezen' van de ruimte en haar sociale, historische en topografische transformatie door middel van de tekening centraal. Paul Broekhuizen keert eveneens terug naar de laat-twintigste eeuw in de reflectie op zijn eigen ontwerppraktijk. Zijn vertrekpunt is de cursus van Rein Geurtsen, die in de jaren 1980 het contextualisme introduceerde in het Nederlandse stedenbouwonderwijs. Zowel de stad zelf als het ontwerpproces werd opgevat als een reeks bewerkingen, die niet alleen ruimtelijk waren, maar samenhangen met politieke, technologische, maatschappelijke en economische omwentelingen.

Ten slotte gaan drie artikelen in op de geschiedenis en de discussies over specifieke soorten tekeningen. Omstreeks de jaren 1970 werd in de Verenigde Staten in kringen rondom Colin Rowe de *figure-ground* tekening herontdekt als een middel om de vorm van de stad te analyseren. Geprezen en verguisd om zowel haar abstraherend als contextualiserend vermogen, traceert Roberto Damiani de geschiedenis van deze tekenvorm, en pleit hij voor haar unieke eigenschappen en mogelijkheden als descriptief, projectief en discursief instrument.

De serie ontwerptekeningen voor Ville Nouvelle Melun-Sénart van OMA uit 1987, het onderwerp van de bijdrage van Holger Schurk, toont verschillende graden van abstractie, alsook verschillende relaties tot de werkelijkheid. In dit kader stelt Schurk, met Rem Koolhaas, de vorm van de stad als betekenisdrager

abstraction that allows new imaginations of the future, but it is contextualisation that can make these concrete in local practice. In both operations the act of drawing is crucial.

Throughout the entire issue, the drawings construct a parallel narrative of their own, forming a visual landscape. The drawings speak their own language, consisting of lines, patterns, forms, colours and shades. Their agency – as a mediator between analysis, design and conversation – originates from its ability to surpass verbal language and enable multiplicity and ambiguity of its own kind. A drawing works because it refers to the world, and is a part of it, but does not coincide with it. It always retains a degree of autonomy. A drawing guides the spoken and written conversation about the world without directly mirroring it. This is equally true of all design disciplines, but is maybe even more challenging in the complex and elusive field of urbanism and landscape design. This issue of *OASE* is a plea to explore, cherish and develop both the anchoring of the drawing in the world and its autonomous mental space – in education, research and practice.

Translation: Kornelia Dimitrova

ter discussie. In het artikel van Marialessandra Secchi en Marco Voltini wordt de actuele tekenpraktijk met thematische lagen kritisch ondervraagd. De auteurs zien voor de tekening een publieke rol weggelegd als voorwaarde voor een *unitary moment*, een reflectie op de samenleving, de stad en hun toekomst. Daartegenover stellen ze de sectorale benadering en het gebrek aan een specifieke ‘verruimtelijking’ van bepaalde lagenbenaderingen aan de kaak, en pleiten ze voor een werkwijze die complexiteit stimuleert in plaats van reduceert.

De lange bijdragen worden gevolgd door korte beschrijvingen van telkens een enkele tekening. Deze zijn associatief gerangschikt, om een breed perspectief te bieden op de mogelijkheden, rollen en technieken van de tekening. Een aantal van hen toont uiteenlopende historische voorbeelden: de bijdragen van Gianni Lobosco, Sandra Parvu, Marc Treib, Koenraad Danneels en Bram van Kaathoven. Reflecties op eigen tekeningen uit de praktijk of het onderwijs zijn van Heidi Svenningsen, Gini Lee en Antonia Besa, Kees Christiaanse en Pieter Schengenga. Ze vormen een rijk samengestelde galerij, waarbij elk stuk exemplarisch is voor wat betreft het medium en de techniek, de vorm van de tekening en de ruimtelijke en maatschappelijke context waarin ze opereert.

Autonomie en verankering

Deze artikelen tezamen verkennen de wijze waarop in de diverse manieren van tekenen abstrahering en contextualisering elkaar uitdagen en om voorrang strijden. Abstrahering maakt nieuwe voorstellingen voor de toekomst mogelijk, maar contextualisering maakt deze concreet in lokale praktijken. In beide gevallen is de activiteit van het tekenen cruciaal.

Door het hele nummer heen vormen de tekeningen een eigen parallelle vertelling, een beeldlandschap. De tekeningen spreken hun eigen taal: ze bestaan uit lijnen, patronen, vormen, kleuren of tinten. Hun werking – als bemiddelaar tussen analyse, ontwerp en gesprek – komt voort uit hun vermogen om het gesproken woord te overtreffen en een eigen vorm van multipliciteit en dubbelsinnigheid op te roepen. Een tekening werkt, omdat ze verwijst naar de wereld; ze is er deel van, maar valt er niet mee samen. Ze behoudt altijd een mate van autonomie. Een tekening gidst de gesproken en geschreven conversatie over de wereld, zonder deze rechtstreeks te weerspiegelen. Dit geldt voor alle ontwerpdisciplines, maar is misschien nog uitdagender in het complexe en moeilijk grijpbare veld van landschapsontwerp en stedenbouw. Dit nummer van *OASE* is een pleidooi om zowel de verankering van de tekening in de wereld, als haar autonome ruimte te onderzoeken, te koesteren en te ontplooiën – in onderwijs, onderzoek en praktijk.